

Н. Б. Благовірна,

к. філол. н.

УДК 070:655.41(09)(477)"1899–1932"

Розвиток типологічної структури видань кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Висвітлено видавничі реалії, здобутки та проблеми цієї галузі наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст., показано розвиненість редакційно-видавничих принципів підготовки видань до друку. На основі оригінальних джерел зроблено тематико-типологічний аналіз видавничої продукції Українсько-руської Видавничої Спілки (1899–1932), виокремлено основні чинники та принципи формування репертуару.

Ключові слова: типологічна структура, серія, наукове видання, науково-популярне видання, навчальне видання, журнальне видання.

On example of the Ukrainian Publishing Association (1899–1932) the publishing circumstances, achievements and problems of publishing of late 19th – the beginning of the 20th century are highlighted. The development of the main principles of publishing is shown. On the basis of original sources thematic and typological analysis of publishing products is carried out, the main factors and principles of publishing repertoire's formation are highlighted.

Keywords: typological structure, series, scientific edition, popular non-fiction edition, educational edition, journal type edition.

В статье исследуются издательские реалии, достижения и проблемы издательской отрасли конца ХІХ – нач. ХХ века, исследовано развитие редакционно-издательских принципов подготовки изданий к печати. На основании оригинальных источников осуществлено тематико-типологический анализ издательской продукции Украинско-русского Издательского Союза (1899–1932), определены основные факторы и принципы формирования репертуара.

Ключевые слова: типологическая структура, серия, научное издание, научно-популярное издание, учебное издание, журнальное издание.

Останні десятиліття ХІХ – початок ХХ ст. позначені важливими теоретичними та практичними розвідками у сфері пресо- та книговидавання. Це був період формування концептуального потенціалу всієї видавничої справи, що слугував надійною умовою еволюції національно неповторних видань у наступні десятиліття. Одним із найефективніших видавничих осередків України була Українсько-руська Видавнича Спілка (далі – УРВС) (1899–1932) – книговидавничий лідер за кількістю випущених видань в українськомовному втіленні впродовж багатьох років. УРВС вирізняло прагнення наситити споживчий ринок різноматематичними творами, покликаними гідно репрезентувати всі види видань нової української літератури. Пріоритетне завдання видавництва – сприяти культурному розвитку та інтенсифікації літературного процесу, продукуючи найкращі оригінальні та перекладні зразки белетристики й наукових творів. На часі неупереджене вивчення досвіду минулого, що дозволить визначити здобутки, охарактеризувати проблематику, простежити схожість та відмінність двох історичних періодів – сьогоdnішнього та минулого, екстраполювати раціональні зерна в сучасну видавничу практику.

Першою спробою виокремити значення УРВС у новітній період незалежності України стала публікація Б. Якимовича "УРВС" [1]. Цінну інформацію, що виявляє питому вагу продукції УРВС у творчому доробку її багаторічного редактора І. Франка, подано в монографії автора [2]. Важливі дані, систематизовані в цитатному матеріалі, що дозволяють простежити формування професійної видавничої діяльності в Україні, оприлюднює навчальний посібник "Видавнича справа та редагування в Україні...", підготовлений за редакцією Н. Зелінської [3]. Оглядова інформація про УРВС є у науковій розвідці Т. Кішар "Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.)" [4], монографії Я. Ісаєвича "Українське книговидавання: витоки, розвиток, проблеми" [5]. Відсутність повних, об'єктивних відомостей про УРВС спонукає окреслити репертуарні пріоритети видавництва, проаналізувати тематико-типологічні характеристики видань, на прикладі УРВС показати розвиненість редакційно-видавничих принципів підготовки видань до друку зазначеного періоду.

Певною ознакою тогочасного видавничого поступу було свідоме запровадження серійнос-

ті під час формування видавничого репертуару. Тяжіння тогочасних видань до об'єднання у певних серіях, що в свою чергу передбачало поступове планомірне нагромадження визначених книжкових масивів, у кінцевому рахунку сприяло виробленню універсальних класифікаційних систем видавничої продукції. "Белетристична Бібліотека" (далі – "ББ") (1899–1904) культивувала на суспільному ґрунті оригінальні та перекладні твори красноґо письменства. Активно позиціонувалась і "Наукова Бібліотека" (далі – "НБ") (1899–1904), з огляду на менший попит цей сектор розвивався за рахунок підтримки розпродажів із прибуткових видань. Масив обох серій окреслювали фундаментальні твори значних обсягів, адресна прицільність видань – українська інтелігенція. "Літературно-Наукову Бібліотеку" (далі – "ЛНБ") (1901–1904) наповнила белетристика "малої" форми та новий сегмент видавничих орієнтацій – науково-популярні видання. Просвітницька література УРВС добиралася з відчутним наголошенням на популярності, водночас без поблажливості щодо науковості; її читацька аудиторія – найширші кола освіченого читача. Фіксуючи значний попит видавничої новинки, проводирі Спілки все ж прагнули кількісно наростити видання наукового спрямування, адже "література факту" завжди залишалася в колі видавничих пріоритетів УРВС. Відповідно в 1904 р. серії зазнали остаточного реформування: перша – ("ББ") поглинула другу ("НБ"), порівну поділивши видавничі наголоси; осібно позицію зайняла колись третя, а тепер друга серія установи – відтоді серія 1 та серія 2 "Літературно-Наукової Бібліотеки" (далі – серія 1 і серія 2 "ЛНБ").

Через планомірне нагромадження визначених книжкових масивів друковане слово активізувало пошук нових форм та засобів свого вираження, що виявилось в уточненні цільового та читацького призначення видань, фахових підходів до видавничого втілення розмаїтих текстів, з'ясуванні типологічних меж. Так, теоретичні розмірковування та практичні здобутки видавців щодо виокремлення науково-популярних видань (зокрема концептуально зрілі міркування М. Грушевського) заклали фундамент для поступового становлення та остаточного формування сучасного типологічного спектра літератури. Передмови до видань, численні анонси видавничого добробку, авторські статті провідників осередку містили доволі вагомий пласт теоретичних міркувань про видавничу діяльність загалом,

віддзеркалювали засадничі принципи редакторської концепції видавців, торкалися специфіки підготовки видань різних видів літератури. Так, М. Грушевський в одному з виступів зосереджувався на необхідності якнайширшого продукування науково-популярних видань, адресованих українській інтелігенції. Він вивів своєрідні "алгоритми" літературної творчості, проголошуючи пріоритетом "здібність писати вповні популярно без шкоди для серйозності і глибини викладу" [6]. Редактор засуджував практиковану тогочасною популярною літературою безадресність, прагнення "приспособити ся до читача з народу, а як не з народу – то з півінтелігенції, писати популярно, "потрапляти" на всі 1001 капризи... безконечно-довгої галерії станів і степенів публіки, і се розуміть ся, не добре, бо се приспособлюванне "до широкої публіки" не може не відбивати ся не користо на самій творчості". Це породжувало стереотипність підходів до популярної літератури, вмотивувало тематичну звуженість та обмеженість популярних текстів: "Коли ставить ся домаганне писати популярно, то се значить для дуже багатьох – зовсім не писати, або принаймні минати дуже багато тем, з становища інтелігентської культури цінних і цікавих, але малоприсадатних для трактовання популярного, або фелетонного, "живого" – так щоб могло заінтересувати заблудячого читача" [6]. Завдяки ґрунтовним теоретичним виступам та практичним напрацюванням осередку визрівало своєрідне розширення поняття популярної літератури як такої, актуалізуючи відповідність характеру інформації, цільового та функціонального призначення конкретного видання певному видові літератури. Характерною рисою стало те, що теоретичні та практичні аспекти функціонування видавничої справи активно взаємодоповнювалися. Вони, як ніколи, взаємозалежні, оскільки поява одних, немов ланцюгова реакція, одночасно викликала хвилю високої видавничої активності інших.

Міркування щодо необхідності розбудови якісної науково-популярної літератури для освіченого читача лунали і з уст тогочасної громадськості, щораз підтверджуючи назрілу потребу у виданнях такого типу та актуальність новочасної видавничої інституції: "Здається, за багато енергії вкладалося у нас в найнижчий ступінь популярної літератури, а за мало уваги присвячувано популярним видавництвам (виданням. – Н. Б.) для старшої і молодшої інтелігенції" [7]. Видавнича продук-

ція УРВС, що мала широкий резонанс у тогочасному суспільстві, сприяла поступовому вдосконаленню належної системи оцінювання видань наукової тематики, звуженості читачької аудиторії, відповідності конкретного видання його цільовому призначенню. Чітко окреслювалася неминучість застосування різних підходів при підготовці видань, орієнтованих на різну читачьку аудиторію, потреба єдності та відповідності читачького й цільового призначення певного видання його виду, звуженості читачької адреси видань науково-спрямування.

Остаточно реформуючи серії 1904 р., видавці декларували намір систематично видавати навчальні видання (твори серії 1 "ЛНБ"): "з огляду на крайню потребу **наукових підручників** (виділення наше – Н. Б.) у різних галузях знання в українсько-руській мові" випустити повний і систематичний цикл підручників, "уложених у приступній формі, але вповні науково зроблених", "із таких наук: геології, палентології, біології, антропології, експериментальної психології, соціології, історії філософії й сучасних її проблем, філософії права, права політичного, суспільної економії, історії культури, історії важніших літератур, історії політичної й суспільної з особливим оглядом на важніші епохи нової історії й її головні чинники" [8]. З позиції сучасника "науковий підручник" – типологічний "кентавр", проте таке формулювання цілком відповідало рівню розробленості тогочасної видавничої термінології та видавничим підходам. Нові репертуарні нововведення спрямовувалися на забезпечення національної школи, призначені молодій генерації української інтелігенції. Невизначений типологічний статус тогочасних навчальних видань у контексті сучасних типологічних моделей та побудованих на їхній основі класифікацій відображав прагнення видавців до глибинного розкриття теми, доповнення видань усім необхідним науково-довідковим апаратом, одночасно віддзеркалюючи синкретизм тогочасної видавничої практики [9].

У межах серії 2 "ЛНБ" виходили твори адаптовані, з освітньою метою пристосовані до рівня підготовки тогочасного читача, систематизовані за таким принципом поділу, як зміни в авторському тексті. І. Франко, розпочинаючи видання підсерії під рубрикою "Тексти й пояснення вибраних творів української й інших літератур", зазначав: "Ми бажаємо дати і молодіжи й її вчителям у руки не лише поправні, відповідно до наукових

вимогів видані тексти (звісно, без зайвого критичного балаясту), але надто в доданих до кожного тексту студійках зібране все найважливіше, що треба мати на увазі для зрозуміння даного тексту, для його літературного та культурно-історичного пояснення" [10, 5]. Отож, видавець окреслював ціле коло фахових критеріїв підготовки видання до друку, серед яких: майстерність побудови та викладу, мовна вправність, наявність елементів апарату, адресність матеріалу, вироблення у читачів навичок читання, піднесення загальної культури реципієнта. Апелюючи до взірцевих видань такого типу, що утвердились у видавничому асортименті європейських народів, видавці зауважували, що для України це своєрідна інновація, доволі перспективна, адже систематично ведені "Тексти й пояснення..." можуть лягти в основу унікального як на ті часи видання: з них "ми з часом бажали би зробити **хрестоматію** (виділено мною – Н. Б.) всього чільнішого, що має наша старша література" [10, 6]. На жаль, видавцям так і не вдалося реалізувати окреслені плани щодо її випуску в світ. Серед основних причин, що стали на заваді, – обмеженість матеріальних засобів, недостатня кількість співробітників та звуженість автури видавництва. "Не укладаємо наперед ніякого ширшого пляну видання, – зазначав І. Франко, – будемо давати твори такі і в такому порядку, як що буде готове" [10, 7].

Об'єднання тогочасних видань у межах певних серій сприяло інтенсифікації пошуків належної системи новітнього оцінювання кожного з функціональних видів літератури, поступовому утвердженню чітких вимог до літературної форми творів, виробленню універсальних класифікаційних систем видавничої продукції. При підготовці систематично дібраних для видавничого втілення різноматематичних творів у межах кожного підмасиву видавці послуговувалися фаховими критеріями оцінювання тематичної, художньої та пізнавальної цінності, літературної вправності авторів, відповідності типові, соціальному призначенню, піддавалася аналізу структура, мовне втілення, доцільність та дієвість супровідних матеріалів та ін. Збалансування видавничих зацікавлень УРВС у межах визначених серій не лише комплексно витісняло синкретизм тогочасного книговидавництва, а й дозволяло підтримувати та стимулювати попит на видання певних підмасивів, формувати та нарощувати середовище постійних покупців.

Визначаючи видавничі пріоритети, співробітники УРВС прагнули до всеохопної пред-

ставленості творчого доробку певного автора, формуючи багатотомні видання. Видавці планували видати повні зібрання творів найвидатніших українських та світових белетристів. Так, передбачалося, що десятитомник У. Шекспіра повинен був розпочати повне видання драматичної спадщини видатного британця. Планувалося повне видання творів Панааса Мирного, М. Коцюбинського та ін. Визначними стали тритомник "Народних оповідань" Марка Вовчка, дев'ятитомне видання творів С. Коваліва, шеститомник М. Коцюбинського, двотомники Н. Кобринської, Г. Гейне, Гі де Мопассана, чотиритомне видання арабських народних казок "Тисяча й одна ніч" та ін. Для видавців концептуально важливою була повнота охоплення матеріалу, високий рівень текстологічної підготовки, фундаментальність науково-довідкового апарату. Власне з позицій сьогодення це якісні взірці академічних видань вітчизняних та закордонних письменників. Традиція видавничого втілення зібрань творів розвивалася й далі набувала популярності в радянський період, що власне підтверджує далекоглядність та перспективність видавничих планів УРВС. Засадничо під час підготовки таких видань прогнозовано знижували тиражі, зростали ціни, проте попит на них зберігався: важливою складовою ставало налагодження контактів із цільовою аудиторією.

Журнальне видання УРВС – "Літературно-Науковий Вістник" (далі – "ЛНВ") – почало виходити під маркою видавництва в період типологічних трансформацій тогочасної періодики, поступового утвердження нового погляду на журнал. На початку "ЛНВ" (1898–1906) мав формат і обсяг західноєвропейських "revue", згодом часопис перетворився в "товстий журнал" російського типу, відтак дещо збільшився його формат та обсяг. Постійно еволюціонувала і структура "ЛНВ". Спочатку чітко розмежовуючись на літературну та наукову частини зі сталими та змінними рубриками, журнал згодом втратив чіткий поділ. "Тепер організація преси взагалі переживає значні пертурбації", – зазначав у зверненні "До наших читачів" М. Грушевський [11]. Еволюціонуючи з альманаху, журнал відстоював право на життя поруч із появою на видавничому ринку великої кількості різноманітних збірників. Якісно відрізняючись від книги оперативністю, не позначений такою скороминучістю, як газета чи журнал, на думку видавців, покликаний за допомогою наявної жанрової палітри (на його сторінках проходили апробацію новочасні нау-

ково-публіцистичні жанри: огляди, рецензії, наукові портрети [12]) віддзеркалювати здобутки та новації літератури і науки. Збірник "являється звичайно тільки сурогатом журналу і має тенденцію все більше зближати ся до нього й перетворяти ся в справжній журнал, скоро тільки знайдесть ся для нього відповідний ґрунт" [13, 181]. Одночасно журнал "не хрестоматія вибраних авторів; він має дати образ сучасного літературного й суспільного життя", – наполягав видавець [13, 182]. Чітко визначаючи типологічні межі видання, М. Грушевський констатував: "Ті замітки, які робилися на адресу ЛНВістника, дуже часто були нав'язані сею модною тепер формою збірника. Такі напр. бажання, щоб ЛНВістник навіть більші твори літературні чи наукові не дробив, вдавав в цілости, аби не "нарушувати цілости вражіння". Щоб він не давав зовсім річей дургорядної вартости. Щоб він тримався певної однородности в стилю й напрямках своєї белетристики – наприклад не допускав модерністики. Сі закиди стають здебільшого зрозумілими власне з становища збірника, а не журналу" [13, 181]. Аргументуючи дискусійні моменти, "ЛНВ" неодмінно дотримувався своїх програмних завдань. Так, спростовуючи закиди опонентів (виголошені на засіданні НТШ) щодо змісту новітнього періодичного видання, І. Франко відстоював переконання про цілісність змістового наповнення та читацького спрямування видання, що є пов'язаними та взаємозалежними поняттями [14]. М. Грушевський, розглядаючи стратегію і тактику "ЛНВ", зауважував, що в Західній Європі не існувало такої різноманітності та строкатості в змістовому наповненні журналів – "повноти й безконечної різнородности їх програми", – журнали європейського взірця тяжіли до конкретизації тематики та визначеної спеціалізації. У Росії ж традиційно вимоги до журналів ставилися дещо інакші, однак "в міру того як розвій щоденної преси й публіцистичної літератури на себе прийматиме те, що давніше сповняв "толстий" журнал", вироблятимуться нові критерії підготовки журналу, що неодмінно втратить поліфункціональність [15]. Та ці зміни повинні бути запотребовані суспільністю.

Таким чином, аналіз видавничої продукції УРВС (близько 300 назв книжок, журналу "ЛНВ") говорить про значне збагачення репертуару тогочасної української книги. Охоплюючи своїм тематичним спектром найважливіші галузі знання, видання УРВС сприяли нагромадженню практичних та теоретичних набутоків у царині підготовки видань різних

видів літератури до друку, інтеграції редакційно-видавничих вимог стосовно конкретних видань, орієнтованих на визначену читацьку аудиторію, а також значному розширенню типологічної палітри національних видань.

1. Якимович, Б. УРВС // Український альманах. – Варшава : Об'єднання українців у Польщі, 1999. – С. 125–128.

2. Якимович, Б. З. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Б. З. Якимович. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 691 с. : портр., іл.

3. Видавнича справа та редагування в Україні: статті і джерела (XIX – пер. третина XX ст.) : навч. посіб. / за ред. Н. Зелінської. – Львів : Світ, 2003. – 612 с.

4. Ківшар, Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 344 с.

5. Ісаєвич, Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 520 с.

6. Грушевський, М. На українські теми // ЛНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 1. – С. 63.

7. Крип'якевич, І. Література щоденного життя. На повоєнні теми // Діло. – 1917. – 6 січ. – Ч. 5. – С. 3.

8. Плян видань Видавничої Спілки. Хроніка і бібліографія. З літератури і науки. – ЛНВ. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 218.

9. Зелінська, Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан : навч. посіб. / Н. Зелінська. – Львів : Світ, 2002. – С. 210.

10. Франко, І. Передне слово // Боровиковський Л. Маруся: Українська баляда. – Львів : УРВС, 1902.

11. Грушевський, М. До наших читачів // ЛНВ. – 1907. – Т. 40. – Кн. 11. – С. 181.

12. Зелінська, Н. В. Поетика приголошеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.) : монографія / Н. В. Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.

13. Грушевський М. До наших читачів... / М. Грушевський.

14. Хроніка НТШ. – 1905. – Вип. 2. – Ч. 22. – С. 15.

15. Грушевський, М. До наших читачів в Росії // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – Кн. 1. – С. 6.

Примітки

1. Формування читацької аудиторії в межах визначених серій, що гарантує розмаїття тем і сюжетів в однотипному художньому оформленні, актуалізується і сьогодні. Випуск художньої літератури XXI ст. також

підпорядковується принципу серійності. В новітніх умовах це дозволяє здешевити випуск видань унаслідок уніфікації оформлення, спростити систему "просування" книги на ринку. Сучасні серії не лише стають результатом попиту, а й самі формують його, пропонуючи нові можливості, адже набувають значення торгової марки, видавничого бренду.

2. Серед них серія Й. Конрада "Національна економіка" (ч. 85), Е. Фраса "Нарис геології" (ч. 92), П. Стороженка "Нарис історії західно-європейської літератури до кінця XVIII віку" (ч. 94–95), Е. Шіре-ра "Політична історія Палестини в 175 р. перед Христом до 135 р. по Христі" (ч. 99–100), З. Гінтера "Часи географічних відкриттів" (ч. 102) та ін.

3. Про "розхитування" монолітності читацької аудиторії сучасних наукових видань пише відома дослідниця наукової книги Н. Зелінська: в останні роки все частіше "наукові видання використовуються у навчальному процесі (переважно у вищій школі) замість підручників і посібників, написання і видавнича підготовка яких досить тривалі, а у випадку зовсім нових чи факультативних дисциплін – часто й зовсім недоцільні" [9].

4. Л. Боровиковський "Маруся" (ч. 40), О. Бодяньський "Наскільки українські казки Запорозжя Іська Матирички" (ч. 49–50), А. Міцкевич "До галицьких приятелів" (ч. 54).

5. Щоправда, останні роки засвідчують зниження попиту на зібрання творів, оскільки відходить у минуле традиція їх колекціонування.

6. Прискіплива увага громадськості до проблем та здобутків національного пресо- та книговидавництва резонувала теоретичні суперечки, що періодично розгорталися на сторінках тогочасної преси. У критично-полемічних матеріалах відтворювалися спірні, дискусійні моменти з проблематики галузі. Так, стаття І. Копача "Літературно-Науковий Вістник" – всеукраїнський журнал" (Діло. – 1908 – Ч. 24–25) викликала відгомін серед зацікавлених осіб і збурила дискусію, предметом обговорення в якій стали відповідність певного періодичного видання типові та соціальному призначенню, змістове наповнення розміщуваних матеріалів, читацьке призначення "ЛНВ" (відповідь М. Лозинського "Проф. д-ру Іванови Копачеві – кілька пояснень (З приводу його статі: "ЛНВ" – всеукраїнський журнал)" (Діло. – 1908. – Ч. 28), публікація "Дискусія в справі Літературно-наукового Вістника" (Діло, 1908. – Ч. 28). Обмінюючись думками та враженнями, автори публікацій обговорювали видавничі реалії, висловлювали власні думки, прогнози, спростовували міркування опонента та аргументували власну позицію. Попри різний рівень, їх поява дозволяла протиставляти узвичаєним уявленням та трактуванням нові нестандартні ідеї, зрештою відсіювати хибні теорії та уявлення.

